

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه الزهراء(س)

دانشکده ادبیات، زبانها و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری

رشته تاریخ اسلام

عنوان

مشارکت سیاسی در اندیشه و حکومت امام علی(ع)

استادان راهنما

دکتر صادق آیینه وند

دکتر حسین مفتخری

استاد مشاور

دکتر علی رجبلو

دانشجو

زیبا معیر

آبان ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به

دانشگاه الزهرا(س) است.

تقدیم به

تمامی مبارزان راه حق

با تشکر از

تمامی عزیزانی که مرادراین راه یاری کردند...

چکیده

هدف از این رساله روشن ساختن چگونگی مشارکت سیاسی و سازوکارهای آن در اندیشه و حکومت امام علی (ع) می باشد. در این راستا پس از بررسی تاریخی مشارکت سیاسی بررسی مفهوم آن در اندیشه امام علی (ع) صورت گرفت و سازوکارهای شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر (از طریق بحث و گفتگو و مناظره با مخالفین) و اعطای حق آزادی بیان و نظارت بر کارگزاران به مردم به عنوان مهمترین شیوه های اعمال مشارکت سیاسی در اندیشه و حکومت ایشان عنوان شد. در این رساله با روش تبیین عقلانی داده های تاریخی، اصل شورا (مشارکت سیاسی نخبگان) و اصل بیعت (مشارکت سیاسی مردم) در کنار یکدیگر به شکلی آگاهانه و آزادانه دلیل پذیرش حکومت از جانب ایشان عنوان شده است.

یافته های این تحقیق نشان می دهد که مشارکت سیاسی مردم در حکومت امام علی (ع) در عرصه ی تصمیم گیری ها و سیاست گذاری ها به شکلی آگاهانه و آزادانه تحقق یافت. آزادی بیان، مناظره ها و گفتگوها ی صورت گرفته در دوران حکومت امام نشانگر اهتمام ایشان برای به مشارکت کشاندن بیشتر مردم به صحنه های سیاسی و انجام فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر جهت رشد هدایت و اصلاح جامعه می باشد.

واژگان کلیدی:

مشارکت سیاسی، حکومت امام علی (ع)، شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر

صفحه	فهرست مطالب
۱	بخش اول: کلیات پژوهش
	فصل اول:
۳	۱-۱- مبانی پژوهش
۷	۱-۲- واکاوی ادبیات پژوهش (مروری بر ادبیات تجربی)
۷	۱-۲-۱- بررسی و نقد پیشینه ی پژوهش
۲۲	۱-۲-۲- بررسی و نقد منابع پژوهش
۲۲	نهج البلاغه
۲۴	وقعه صفین
۲۶	المعیار والموازنه اسکافی
۲۶	انساب الاشراف البلاذری
۲۹	الاخبار الطوال الدینوری
۳۱	تاریخ الیعقوبی
۳۳	تاریخ الطبری
۳۵	الفتوح ابن اعثم
۳۷	الجمل
۴۰	فصل دوم: مروری بر ادبیات نظری

۴۱	۲-۱-تاریخچه ی مشارکت سیاسی
۴۱	۱-۲-۱-مشارکت سیاسی در یونان و روم
۵۰	۲-۲-۱-مشارکت سیاسی در جهان اسلام
۵۸	۳-۲-۱-مشارکت سیاسی در اروپا(عصر نسانس)
۶۶	۴-۲-۱-مشارکت سیاسی در عصر مدرن
۶۹	فصل سوم:مروری بر ادبیات مفهومی
۷	۱-۳-۱-مشارکت سیاسی
۷۳	۲-۳-۱-حکومت امام علی(ع)
۷۴	۳-۳-۱-شورا
۷۶	۴-۳-۱-بیعت
۷۹	بخش دوم:مشارکت سیاسی در اندیشه ی امام علی(ع)
	فصل اول:شورا
۸۲	۱-۲-شورادرقرآن و سیره ی پیامبر(ص)
۸۶	۲-۲-شورادراندیشه ی امام علی(ع)
	فصل دوم:بیعت
۹۲	۲-۲-بیعت درقرآن و سیره ی پیامبر(ص)
۹۴	۲-۲-بیعت دراندیشه ی امام علی(ع)
	فصل سوم:امربه معروف ونهی از منکر
۱۰۳	۱-۳-۲-امربه معروف ونهی ازمنکر درقرآن

- ۱۰۳ ۲-۳-۲- امریه معروف ونهی از منکر در اندیشه ی امام علی (ع)
- ۱۰۸ بخش سوم: مشارکت سیاسی در حکومت امام علی (ع)
- ۱۰۹ فصل اول: بررسی مشارکت سیاسی (شورا در انتخاب خلفا)
- ۱۰۹ ۳-۱-۱- مشارکت سیاسی مهاجروانصار (شورا) در انتخاب خلیفه ی اول
- ۱۳۳ ۳-۱-۲- کیفیت مشارکت سیاسی مهاجروانصار در انتخاب خلیفه ی دوم
- ۱۴۰ ۳-۱-۳- کیفیت مشارکت سیاسی مهاجروانصار در انتخاب خلیفه ی سوم
- ۱۴۳ ۳-۱-۴- بررسی مشارکت سیاسی مهاجران و انصار در انتخاب امام علی (ع)
- ۱۴۵ فصل دوم: بیعت
- ۱۴۵ ۳-۲-۱- تحولات دوران خلفا
- ۱۴۸ ۳-۲-۲- چگونگی مشارکت سیاسی (بیعت با امام علی (ع))
- ۱۵۶ فصل سوم: زمینه سازی امام علی (ع) جهت مشارکت سیاسی مردم
- ۱۵۶ ۳-۳-۱- اصلاحات اقتصادی امام
- ۱۵۸ ۳-۳-۲- اصلاحات سیاسی امام
- ۱۶۱ فصل چهارم: مشارکت سیاسی در حکومت امام علی (ع) از طریق مشورت
- ۱۶۶ فصل پنجم: مشارکت سیاسی در حکومت امام علی (ع) (امریه معروف ونهی از منکر)
- ۱۶۹ فصل ششم: مشارکت سیاسی آگاهانه و آزادی بیان در جنگ جمل
- ۱۷۵ فصل هفتم: مشارکت سیاسی در جنگ صفین
- ۱۷۷ ۳-۷-۲- مشارکت سیاسی آگاهانه و آزادی بیان در جنگ صفین
- ۱۸۸ ۳-۷-۳- مشارکت سیاسی مردم در حکمیت

۲۰۱	۳-۷-۴-مشارکت سیاسی درانتخاب حکم
۲۰۶	فصل هشتم:شکل گیری خوارج
۲۰۸	۳-۸-۲-مشارکت سیاسی خوارج(مناظره وگفتگو)
۲۱۸	نتیجه گیری
۲۲۰	فهرست منابع

بخش اول

کلیات پژوهش

مقدمه

محور اصلی این رساله بررسی « مشارکت سیاسی در اندیشه و حکومت امام علی(ع) » می باشد.

این رساله در ۳ بخش تنظیم شده است: بخش اول این رساله به بررسی مبانی پژوهش اختصاص یافته است. در فصل اول این بخش، پس از طرح مساله و سؤال ها و فرضیات پژوهش، واکاوی ادبیات تحقیق صورت گرفته است در فصل دوم این بخش، به منظور آشنایی با یافته‌های محققان و مورخان درباره موضوع این رساله، ادبیات تجربی (پیشینه و منابع رساله) مورد بررسی قرار گرفته است و فصل سوم این بخش، به بررسی ادبیات نظری رساله اختصاص یافته که با تمرکز بر متغیر مستقل این رساله و به منظور آشنایی با دیدگاه‌های نظریه پردازان، در باب مشارکت سیاسی، واکاوی نظری و بررسی دیدگاه‌های فلاسفه انجام شده و در ادامه ادبیات مفهومی رساله مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به این که واژه ی مشارکت سیاسی واژه ای متعلق به عصر مدرن است به منظور بومی ساختن این واژه، بررسی مفهوم آن در اندیشه ی اسلامی صورت گرفت و با توجه به شاخصهای استخراج شده از تعاریف جدید، این واژه معادل مفاهیم شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر در نظر گرفته شد.

با توجه به اینکه مفهوم مشارکت سیاسی در حکومت امام علی(ع) از طریق سازوکارهایی همچون شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر تحقق یافته است، در دو بخش بعدی این رساله نیز بررسی این مفاهیم در اندیشه ی امام علی(ع) و نیز نحوه ی تحققشان در حکومت ایشان صورت گرفته است.

بخش اول: بخش مقدماتی

فصل اول: مبانی پژوهش

۱-۱: بیان مسأله

۱۳ سال پس از بعثت پیامبر(ص) درمکه، سرانجام در اوج فشار قریش بر مسلمانان، پیامبر(ص) پس از انجام تمهیداتی، فرصت یافت که خود اولین دولت اسلامی را با مشارکت سیاسی عموم مردم مدینه تأسیس کند. مشارکت سیاسی مردم مدینه از طریق دویعت عقبه ی اول و دوم آغاز شد و پس از آن این مشارکت در جهت ساخت جامعه ی مدنی توسط عموم مسلمانان در صحنه ی تصمیم گیریها و سیاستگذاریها صورت گرفت. آیات متعددی از قرآن بر لزوم مشارکت سیاسی مسلمانان در قالب شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر، و... اشاره کرده است. با این حال پس از رحلت پیامبر(ص) نظرات گوناگونی در باب جانشینی و نحوه ی مشارکت سیاسی مطرح شد.

مسلمانان در باب چگونگی مشروعیت حاکم، ویژگیهای آن و نسبتی که وی با جامعه واقشار اجتماعی برقرار می کنند نظر واحدی ندارند از این رو، مباحثی چون نظام های سیاسی شیعه و سنی با اندیشه و رزیهای از سوی علما و فلاسفه پایه عرصه ی حیات گذاشت. نسبت میان فرد و حاکم و نهاد حکومت با شرع از یک سو و قوه ی قهریه از دیگر سو، مهمترین نسبتها رادر تأملات سیاسی از آن خود ساخته است.^۱

نظامهای سیاسی از جمله نظام خلافت و اشکال آن، بی ارتباط با تعالیم و تفاسیر دینی و سیاستهای ملهم از آن نبوده است. اما آنچه از بیان تأخر نظریه ی سیاسی خلافت بر اشکال رایج و معین تاریخی به دست می آید، مؤید این قضیه است که گونه های خلافتی در چهار چوب عمومی مؤلفه های متعدد جامعه ی اسلامی و کشاکشهای قدرتی ظاهر شده است، نه آن که ابتدا نظریه ای ساخته و پرداخته و سپس بر اساس آن نظامی تأسیس شود.

^۱ - حاتم قادری، ۱۳۷۹ش، اندیشه های سیاسی در اسلام و ایران، سمت، تهران، ص ۳

با توجه به تأخر نظریه های خلافت نسبت به امر واقع، چهار نظریه به ترتیب حدوث، معروف به نظریات «اهل حل و عقد»، «استخلاف»، «شورا» و «استیلا» می باشد. صورت بندی نظریات یادشده به دوران عباسیان برمی گردد. بحث درباره ی معرفی نظریات خلافتی و ویژگیهای آن طی قرون مختلف با شدت وضعف تاعصر حاضر تداوم داشته است.^۱

مهمترین نظام سیاسی رقیب خلافت، در چهارچوب اسلام و جوامع اسلامی، نظام سیاسی تشیع است به عقیده ی برخی، در تشیع، آموزه های کلامی، از جمله کلام سیاسی بدون اینکه در فعل و تجارب حکومتی امرواق ریشه داشته باشد، رشد و گسترش یافت هر چند منکر رابطه ی بین آموزه های کلامی با واقعیات سیاسی نیستند.^۲

حکومت امام علی (ع) اولین تجربه ی عملی از نظام تفکرانی سیاسی تشیع به شمار می آید که درک ویژگیهای این نظام در حوزه ی مشارکت سیاسی از اهداف این رساله می باشد.

مسأله ی مهم، بررسی دیدگاه امام علی (ع) در رابطه با عناصر مشارکت کننده در نظام سیاسی و شیوه ی تحقق مشارکت سیاسی از جمله شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر و شیوه های بحث، مناظره و گفتگو در اندیشه و حکومت امام علی (ع) است. بعضی، سخنان امام را که بر قائل بودن حق ویژه برای نخبگان مهاجر و انصار در شورا دلالت می کند، نوعی جدال احسن با معاویه دانسته اند^۳ زیرا نتیجه ی منطقی آن را مشروعیت خلافت ابوبکر از دیدگاه ایشان دانسته اند که از نظر علمای شیعه قابل قبول نیست. برخی دیگر معتقدند این عبارت که شورا از آن مهاجران و انصار می داند و انتخاب آنان را انتخاب و رضایت خداوند معرفی می کند، هرگز محدود به خطاب خاص و مخاطب خاص نیست و معتقدند سیاق عبارات به گونه ای است که خلاف احتمال جدل را تقویت می کند.

^۱ - همان، ص ۲۳

^۲ - همان، ص ۴۰

^۳ - پایان نامه بهرام نصراللهی زاده، ۱۳۷۵ش، «نقش آراء عمومی در نظام سیاسی امامت از دیدگاه امام علی (ع)»، پایان نامه ارشد، دانشگاه امام صادق (ع) دانشکده ی معارف اسلامی؛ احسان پورحسین، «جایگاه بیعت و انتخابات در نظام سیاسی اسلام»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۴۰ و ۳۹

در این پژوهش سعی بر آن است که با توجه به مستندات تاریخی تصویر جدیدی از چگونگی مشارکت سیاسی مهاجر و انصار در سقیفه ی بنی ساعده (در قالب شورا) و عوامل تأثیرگذار بر آن ارائه شود تا تفسیر روشنتری از دیدگاه امام علی (ع) در باب شورا و مشارکت سیاسی ارائه گردد.

در این راستا، بررسی چگونگی مشارکت سیاسی مهاجران و انصار در انتخاب خلفا و بخصوص امام علی (ع) از طریق شورا و بیعت، با توجه به روایات مختلف و متضاد در این باره، بخشهای دیگر این رساله را تشکیل خواهد داد. نحوه ی مشارکت سیاسی مردم با توجه به اصل امر به معروف و نهی از منکر که در انتخاب و نظارت بر کارگزاران تبلور یافت، چگونگی مشارکت سیاسی مردم در حکمیت و انتخاب حکم، و نحوه ی برخورد امام علی (ع) با این موارد، و نیز مشارکت سیاسی مردم در صحنه های مختلف از طریق گفتگو و مناظره، از مباحث دیگر این رساله خواهد بود.

سؤال های اصلی پژوهش

۱- در اندیشه ی امام علی (ع) ساز و کارهای مشارکت سیاسی چیستند؟

۲- در حکومت امام علی (ع) الگوی مشارکت سیاسی چگونه تحقق یافته است؟

فرضیه های اصلی پژوهش

۱- مشارکت سیاسی در اندیشه ی امام علی (ع) ساز و کارهای متعددی همچون شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر دارد.

۲- مشارکت سیاسی در حکومت امام علی (ع) با حضور مردم در عرصه ی تصمیم گیری ها و سیاست گذاری ها به شکلی آگاهانه و آزادانه تحقق یافت.

اهداف پژوهش

- ۱- شناسایی و ارائه ی الگویی نظری از مشارکت سیاسی در اندیشه ی امام علی (ع)
- ۲- شناسایی و ارائه ی الگویی عملی از مشارکت سیاسی در حکومت امام علی (ع)
- ۳- فراهم آوردن زمینه های نظری و عملی در تحقق الگوی مشارکت سیاسی و کاهش فاصله های موجود در جامعه با آن

روش تحقیق

روش تحقیق: تاریخی و ترکیبی از تحلیل محتوی و تبیین عقلانی

جامعه مورد مطالعه: خلفای راشدین و حکومت امام علی (ع)

۱-۲- واکاوی ادبیات پژوهش

در این بخش، به منظور آشنایی با یافته‌های محققان و مورخان درباره موضوع این رساله، به بررسی ادبیات تجربی (پیشینه و منابع رساله) می‌پردازیم.

۱-۲-۱ بررسی و نقد پیشینه پژوهش

پایان نامه و رساله

رساله‌های متعددی در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری نیز در باب حکومت امام علی (ع) نگاشته شده که صرفاً به دیدگاه‌های نظری امام در زمینه‌های مختلف با رویکردی توصیفی بدون بررسی مستندات تاریخی و عاری از هرگونه رویکرد تاریخی نگاشته شده است از جمله، «تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی» اثر رضا شریفیان^۱، «عدالت در نگرش و روش سیاسی امام علی (ع)» اثر علی اکبر علیخانی^۲، «جایگاه عدالت و مصلحت در حکومت علی (ع)» اثر حسین نوروزی^۳، «مبانی استراتژی فرهنگی بر اساس شیوه‌ی زمامداری علی (ع)» اثر محمد باقر بابایی^۴، «فلسفه سیاسی امام علی (ع) و تأثیر آن بر اندیشه‌های حکومت دینی در ایران» اثر حمید عزیزبان^۵، «بررسی دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه نسبت به مخالفان سیاسی» اثر عباس صالحی نجف آبادی^۶، «دستورات اخلاقی امیرالمومنین علی (ع) به کارگزاران» اثر مهرناز دنبلی^۷، «حقوق متقابل مردم و حکومت از دیدگاه حضرت علی (ع)» اثر الله نور کریمی تبار^۸ و «آسیب شناسی حکومت از دیدگاه امام علی (ع)» اثر نادر

^۱ - ۱۳۸۱ ش دانشگاه تربیت معلم، دانشکده روانشناسی

^۲ - ۱۳۸۲ ش، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

^۳ - ۱۳۸۱ ش، دانشگاه قم، مرکز تربیت مدرس

^۴ - ۱۳۸۲ ش، دانشگاه عالی دفاع ملی

^۵ - ۱۳۸۲ ش، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی

^۶ - ۱۳۸۱ ش، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

^۷ - ۱۳۸۱ ش، دانشکده اصول دین قم

^۸ - ۱۳۸۱ ش، دانشگاه تربیت معلم

شکراللهی^۱، و «تحلیل و تفسیری پیرامون عزل و نصبهای حضرت علی(ع) در نهج البلاغه» اثر احمد همتی^۲ می باشد.

پایان نامه های متعددی نیز با رویکرد تاریخی از زوایای مختلف درباره ی حکومت امام نگاشته شده که صرفا به نقش یکی از گروههای سیاسی در دوران خلافت ایشان پرداخته اند از جمله «نقش قاعدین در حکومت امام علی(ع) اثر ابراهیم خراسانی پاریزی^۳، و «بازشناسی خوارج» اثر اصغر کریمی^۴ و «شناسایی ناکثین و موضع گیری امام علی(ع) در برخورد با آنان» اثر فهیمه دانشور حسینی^۵ می باشند.

بعضی به بررسی تطبیقی خلافت امام علی با دیگر خلفا پرداخته اند از جمله پایان نامه ی خانم جمیله اسلامی^۶ با عنوان «کارگزاران روزگار خلافت علی بن ابیطالب که ضمن تحقیق در رفتار عملکرد عمال علی(ع) به مقایسه ی عملکرد آنان با عمال دستگاه عثمان پرداخته است. و نیز پایان نامه ی علی کریمی^۷ با عنوان «بررسی تطبیقی ساختار حکومت علی(ع) و معاویه» که به بررسی دیدگاههای مختلف درباره ی قدرت، بررسی تطبیقی مبانی مشروعیت ساختار حکومت امام با معاویه و بررسی تطبیقی جایگاه مردم در ساختار حکومتی امام و معاویه پرداخته است هر چند در بخشی از پایان نامه به اعتقاد امام به مشارکت مردم و مشورت با آنان اشاره کرده است اما فقط به نقل نظرات امام در این باره بسنده کرده و مستندات تاریخی مشورت و مباحثه ی امام با مردم را که از جمله مصادیق مشارکت سیاسی می باشد، نیاورده است.

آقای علی محسنی^۸ در رساله ی دکتری با عنوان «مبانی و گستره ی آزادی سیاسی در اندیشه و رفتار علی(ع)» به تشریح بنیانهای نظری آزادی سیاسی از منظر حضرت علی می پردازد و در پی

^۱- ۱۳۸۰ش، دانشگاه قم، مرکز تربیت مدرس

^۲- ۱۳۷۷ش، دانشکده اصول دین قم

^۳- ۱۳۷۶ش، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی

^۴- ۱۳۸۰ش، دانشکده اصول دین قم

^۵- ۱۳۷۹ش، دانشکده اصول دین قم

^۶- ۱۳۸۰ش، دانشگاه الزهراء(س)

^۷- ۱۳۸۱ش، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی

^۸- ۱۳۸۲ش، دانشگاه امام صادق(ع)، دانشکده معارف اسلامی

اثبات آن است که حضرت رویکردی الهی - مردمی به حکومت داشته است اما دلایل کافی و بحث قانع کننده ای در این باره ارائه نداده است و بیشتر با رویکردی توصیفی به تکریم و رعایت حرمت فرمانبرداران از سوی فرمانروایان تأکید کرده است. ایشان مهمترین ثمره ی مشارکت را قاعده مند شدن انتقال قدرت سیاسی از گروهی به گروه دیگر، آزادی انتقاد از عملکرد دولت و کرامت و اصالت انسان و احترام به افکار عمومی دانسته است ایشان همچنین نامه ی امام به معاویه را که در اخذ بیعت از وی به رویه مردم در خصوص انتخاب خلفای قبلی استناد نموده نشانگر احترام امام به رأی و انتخاب مردم می داند. و نتیجه می گیرد که حضرت برای دیدگاه مردم اعتبار فراوان قائل بود اما بحث مفصل و دیدگاههای معارض آن را در این باره ارائه نداده است. ایشان همچنین شواهد و دلایل تاریخی از دوران حکومت امام که بیانگر سیره ی عملی آن حضرت باشد ارائه نداده و بیشتر بر بحث نظری متمرکز شده است.

آقای بهرام نصراللهی زاده^۱ در پایان نامه اش با عنوان «نقش آراء عمومی در نظام سیاسی امامت از دیدگاه امیرالمومنین علی (ع)» بحث مفصلی در باب مشروعیت از دیدگاه امام ارائه می دهد ایشان ضمن تفکیک مفهوم مشروعیت از مقبولیت، نقش مردم را نه در مشروعیت دادن به امام که در عینیت بخشیدن به آن مشروعیت الهی ذکر کرده است.

ایشان معتقدند که علی (ع) علیرغم نصب از جانب خدا به علت عدم وجود پذیرش مردم از عهده دار شدن رهبری جامعه ی اسلامی دور ماند در ادامه می افزاید امام علی (ع) افرادی را که مورد پذیرش مردم واقع شده و با آنها برای حکومت بیعت کرده اند تنها به صرف مقبولیت مردمی، صالح برای حکومت نمی داند و نتیجه می گیرد که شورانی می تواند منبع حقی برای خلافت باشد و ضمن اشاره به استدلال امام در مقابل معاویه که شورارامختص مهاجروانصار دانسته، این نوع استدلال را نوعی جدال احسن ذکر می کند. قابل ذکر است که در پژوهشی که انجام خواهد شد تمامی موارد یاد شده نقد خواهد شد و سعی بر این خواهد بود که مستندات تاریخی و شواهدی تازه در اثبات دلایل بیعت

^۱-۱۳۷۵ش، دانشگاه امام صادق (ع)، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی

نکردن مردم با امام (ع) پس از رحلت پیامبر (ص) آورده شود و میزان مقبولیت مردمی خلفا با رویکرد تاریخی جدیدی بررسی خواهد شد تا ضمن ارائه ی تصویری روشن از نحوه ی تشکیل شور و حضور مهاجر و انصار در سقیفه، تحلیلی تازه بر استدلال امام برای مشروعیت بخشی به شور و مشارکت سیاسی ارائه شود.

مقالات

حمزه علی وحیدی منش در مقاله ی «اسلام و دموکراسی»^۱، بر هماهنگی دموکراسی با اصول اسلام از جمله، شور، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر تأکید می ورزد و معتقد است دموکراسی می تواند با ترمیمهایی ساختار حکومت اسلامی را عملیاتی کند وقتی دموکراسی قالب حکومت دینی قرار گیرد تحت تأثیر آن بازسازی می شود و شکل متناسب با دین به خود می گیرد و این نظام درجایی می تواند به اجرا درآید که اکثر اعضای جامعه مؤمن به دین باشند. و می نویسد اصول دموکراسی همچون اهتمام به آراء مردم، برخورداری مردم از آزادی های حقوقی، وجود زمینه های لازم انتقاد و سؤال مردم و نمایندگانشان از مسؤولان، تساوی و برابری همگان در برابر قانون را می توان به راحتی از نهج البلاغه و حتی فقط از نامه حضرت علی (ع) به مالک اشتر استخراج کرد.

غلامحسن مقیمی در مقاله «درآمدی بر مبانی مشروعیت حق رأی»^۲ سه مبنای کلامی، فقهی، اصولی و عقلی را عنوان می کند و در اثبات مبنای کلامی به اصولی همچون شور، اجماع، اباحه، امر به معروف و نهی از منکر، اشاره می کند و می نویسد: امر به معروف و نهی از منکر آحاد مسلمین را مکلف به مشارکت در سرنوشت سیاسی اجتماعی خود می نماید لذا اساس شرعی حق مشارکت سیاسی مردم را باید در این اصل جست و جو کرد. و می افزاید مشارکت سیاسی و همدلی مردم با حکومت موجب استمرار و ثبات حکومت می شود.

^۱ - حمزه علی وحیدی منش، ۱۳۸۴ش، «اسلام و دموکراسی»، مجله علوم سیاسی دانشگاه باقر العلوم، شماره ۳۱

^۲ - غلامحسن مقیمی، ۱۳۷۸ش، «درآمدی بر مبانی مشروعیت حق رأی»، فصلنامه علوم سیاسی دانشگاه باقر العلوم، شماره ۷